

І.Г. Ковровський

Кагарлицька загальноосвітня школа І – ІІІ ступенів № 2 імені В.П. Дашенка, Україна

ПЕДАГОГІЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СВІТСЬКА ОСВІТА»

У статті розглядаються історичний, юридичний, організаційно-педагогічний та освітньо-релігійний аспекти визначення поняття «світська освіта», а також дається формулювання вказаного поняття на основі освітнього законодавства України.

У питанні запровадження предмета духовно-морального спрямування у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів велика увага надається конституційному принципу відокремлення школи від церкви і релігійних організацій. Цей принцип є основою розуміння широко вживаного терміна «світська освіта», який розуміється по-різному окремими представниками як наукових кіл, так і громадськості.

Важливість визначення поняття «світська освіта» полягає у тому, щоб запобігти невмотивованому застосуванню тези про відокремлення школи від церкви та запровадженню викладання курсу християнської етики у школі.

Російський вчений І. Понкін, виділяючи найбільш значущі ознаки цього терміна, запропонував таке визначення світської освіти: «Світська освіта – освіта, що не пов'язана з навчанням будь-якої релігії чи нерелігійних ідеологій, у тому числі секулярних квазірелігій, не спрямована на вузькопрофесійну підготовку служителів культу, а також катехізацію і “вцерковлення” чи аналогічні форми залучення учнів у релігійні об'єднання в нехристиянських релігійних об'єднаннях, не включає в себе проведення богослужінь, релігійних обрядів чи церемоній» [1, с. 47].

У цілому погоджуючись з таким визначенням, ми не можемо не констатувати, що у ньому враховані лише аспекти, які стосуються відносин між державною та релігійною (церковною) системами освіти. Адже вказані параметри характеризують власне залучення вихованців до процесу катехізації чи релігійної практики у формі виконання обрядів конкретної релігійної організації. Для визначення терміна «світська освіта» необхідно, на нашу думку, врахувати й інші, не менш важливі аспекти. Таких аспектів ми можемо виділити щонайменше чотири, а саме: історичний, юридичний, організаційно-педагогічний та освітньо-релігійний.

Зважаючи на те, що історично поширення освіти в Україні відбувалося, насамперед, завдяки парафіяльним або церковно-приходським школам, які були підпорядковані духовним установам, то, очевидно, і навчання у цих освітніх закладах організовувалося відповідно до вимог духовного керівництва. Про це свідчить, зокрема, політика Священного Синоду Російської православної церкви, згідно з якою народні школи повинні були мати тісний зв'язок з церквою, щоб «знання грамоти надавало доступ до церковних книг, щоб грамотні селянські діти могли брати участь у богослужінні і читати вдома батькам душеспасительні книги» [2].

Перелік предметів, які викладалися у таких школах, теж свідчить про релігійну спрямованість навчально-виховного процесу. До програм шкіл входили Закон Божий, церковнослов'янська і російська мови, церковний спів, церковна історія і єдиний предмет нерелігійного змісту – арифметика [3, с. 49].

Тому, виходячи з таких історичних передумов, світську освіту слід розглядати, на нашу думку, як систему навчальних закладів, які, хоч і підпорядковувалися релігійним установам, проте поряд з предметами релігійного спрямування пропонували учням загальноосвітні навчальні курси.

На різні підходи до тлумачення власне терміна «світська школа» в історичному плані вказує у своєму дослідженні О. Тимчик. Перший підхід чітко сформульований у позиції духовної влади, а саме Священного Синоду Російської православної церкви. Він полягає в тому, що під світською слід розуміти нецерковну школу, тобто таку, яка не належала до духовного відомства. Інша точка зору розглядала світську школу як таку, де релігійне виховання є обов'язком тільки законівчителів. «Закон Божий», як основа навчання релігії у школі, на думку представників такого підходу, повинен викладатися лише за бажанням батьків учнів. Представники третього підходу вбачали світськість освіти у відмові від викладання Закону Божого та цілковитий нейтралітет школи у справі релігійного виховання [4].

Навчально-виховний процес у навчальних закладах Української Радянської Соціалістичної Республіки, як і Радянського Союзу загалом, характеризувався відвертою атеїстичною спрямованістю. За таких умов поняття «світський» розумілося виключно як «відокремлений від релігії». Законодавство радянського періоду визначало, що «виховання й освіта в УСРР мусить бути вільною від будь-якого релігійного впливу. Викладання віронавчань в навчально-виховних закладах – учням та в церквах, молитовних будинках і приватних домах – особам, що не досягли 18-літнього віку, забороняється. ...всі навчально-виховні, наукові та політико-освітні заклади розвивають широку і планову науково-освітню і протирелігійну пропаганду» [5, с. 86].

Таким чином, дослідження проблеми світоглядної політики держави в освітянсько-виховному процесі Радянської України дозволяє тлумачити визначення світськості освіти того часу, як атеїстичної спрямованості всього навчально-виховного процесу.

У сучасності питання світськості освіти вимагає більш точного його змістовного тлумачення з правових позицій. До цього спонукає активне впровадження у регіонах відновленої системи християнського виховання у шкільну практику.

Вказуючи на невирішеність даного питання у законодавчих актах України, Л. Коваленко обґрунтовано трактує світськість освіти з двох позицій. За її твердженням, світськість держави у сфері освіти можна розглядати у позитивному аспекті, а саме як розмежування, тобто автономності державної та релігійної сфер. Негативне розуміння світськості освіти полягає у запереченні права людини на альтернативний характер виховання і навчання, панування та формування єдиного світського світогляду, що становить реальну небезпеку монополії держави на освіту та домінування державних інтересів над правами особи, приватизації релігійних цінностей, витіснення їх із суспільного діалогу [6].

На нашу думку, найбільш вдала спроба трактування світськості освіти і проблеми відокремлення школи від церкви з юридичної точки зору була зроблена Г. Сергієнком. Він визначає чотири положення такої відокремленості, які можна вивести внаслідок аналізу законодавчих актів у галузі освіти:

- світський характер освіти визначає навчально-виховний процес, який вільний від втручання релігійних організацій;
- заборона утворення і діяльності організаційних структур релігійних організацій;
- світським характером освіти визначаються цілі виховного процесу;
- відокремлення школи від церкви означає не атеїстичний, антирелігійний, а поза-релігійний, нейтральний характер освіти і виховання в державних і комунальних навчальних закладах [7, с. 111-113].

Викладений вище юридичний аспект проблеми дозволяє зробити висновок, що у правовому відношенні світськість освіти, рівно як і відокремленість школи від церкви, розглядається науковцями як:

- невтручання релігійних організацій у навчально-виховний процес;
- заборона утворення і діяльності організаційних структур релігійних організацій у навчальних закладах;
- автономія державної та релігійної освітніх сфер.

Окремо слід, на нашу думку, зупинитися на організаційно-педагогічному аспекті проблеми світської освіти, що охоплює як змістовний бік освітнього компонента навчальної діяльності, так і його світоглядну сутність.

Ряд авторів, звертаючи увагу на організаційні характеристики навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах, апелюють до того, що, на їхню думку, визначає світськість освіти як відсутність у статті 53 Конституції України духовних освітянських форм у переліку різних видів освіти [8]. Інші вчені, розглядаючи змістовну складову процесу навчання і виховання, обумовлюють використання у навчально-виховному процесі християнських моральних цінностей лише в культурологічному аспекті [9]. Позиція ще однієї групи науковців полягає у тому, що вони вважають термін «світський» синонімом терміна «атеїстичний». Саме у такому розумінні розглядає О. Сухомлинська положення Конституції України та законів про освіту, долучаючи до них ще і «стандарти шкільної освіти, що носять характер законодавчих актів, де креаціоністські засади тих чи інших предметів повністю відсутні» [10].

Варто водночас зауважити, що світськість освіти у світоглядному її аспекті повинна бути пов'язана, на нашу думку, з її нейтральністю по відношенню до ідеологічних (матеріалістичних, креаціоністських, культурологічних, атеїстичних та ін.) засад. Це впливає також із загальноєвропейської практики захисту релігійної свободи. Виходячи з нейтральності освіти і виховання, у загальноосвітніх закладах освіти не повинна переслідуватися мета формування того або іншого ставлення до релігії або світогляду, зокрема атеїзму, нав'язування тих чи інших переконань [11, с. 22-23].

Таким чином, світськість освіти, як і принцип відокремлення навчальних закладів усіх форм власності від церкви та релігійних організацій, в організаційно-педагогічному аспекті повинна означати позарелігійний, нейтральний характер освіти і виховання у вказаних установах, заборону формування в них того чи іншого ставлення до світогляду або віросповідання, безперешкодну реалізацію учнями (вихованцями), студентами права на вільне формування світоглядних переконань, що водночас передбачає інформування учнів про феномен релігії.

Наступним важливим кроком до розуміння проблеми світськості освіти є розгляд її освітньо-релігійного аспекту.

Стаття 9 Закону України «Про освіту» зазначає, що «навчальні заклади в Україні незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями» [12, с. 3]. Тому ще одним параметром визначення світськості освіти слід вважати спрямованість навчально-виховного процесу навчального закладу на вирішення завдань, що не пов'язані з професійним навчанням релігійного віровчення з метою підготовки церковнослужителів чи залучення учнів до діяльності в релігійній організації.

Розгляд вказаних аспектів спонукає до більш детального аналізу чинного законодавства України, що стосується освітньої галузі, для чіткого формулювання терміна «світська освіта».

Отже, стаття 35 Конституції України зазначає: «Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви» [13, с. 14]. Це єдине твердження, яке урегулює стосунки між школою та церквою на рівні Основного закону, оскільки далі у тексті Конституції нічого не говориться про те, як слід розуміти таку відокремленість. Навіть

стаття 53, яка гарантує обов'язковість, доступність та безоплатність повної загальної середньої освіти, не розглядає питання взаємин церкви та школи і не проголошує обов'язкову світськість середньої освіти [13, с. 20-21].

Про світськість освіти зазначено в іншому документі – Законі України «Про освіту». Так, стаття 6 вказаного Закону серед основних принципів освіти визначає як «незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій», так і «науковий, світський характер освіти» [12, с. 3]. Така постановка питання дає підстави стверджувати, що:

- 1) жодна релігійна організація не може керувати освітнім процесом;
- 2) термін «світський характер освіти» не є тотожним поняттю «атеїстичний».

Аналіз наведеної вище статті 9 Закону, де зазначається, що «навчальні заклади в Україні, незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер», дозволяє припустити, що світськість освіти зумовлена саме відокремленістю школи від церкви (релігійних організацій) [12, с. 3]. Іншого поняття «світськості освіти» Закон України «Про освіту» не дає. Тому для нас важливо, насамперед, визначити, які правові аспекти відокремленості школи від церкви визначає законодавство України.

Правовими актами, які регулюють освітню галузь в Україні (зокрема середню загальну освіту) є Закон України «Про освіту» і Закон України «Про загальну середню освіту».

Проведений аналіз цих законів дозволяє виділити такі положення:

- церква (релігійні організації) не може створювати загальноосвітні навчальні заклади [14, с. 5];
- церква (релігійні організації) не здійснює керівництва загальноосвітнім навчальним закладом, оскільки не належить до органів управління освітою [12, с. 4-9];
- церква (релігійні організації) не здійснює кадрове забезпечення сфери освіти, оскільки не може надати педагогам відповідну освіту і професійно-практичну підготовку [12, с. 203];
- церква (релігійні організації) не розробляє державних стандартів, які «встановлюють вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої та фахової підготовки в Україні» [12, с. 6];
- наукове і методичне забезпечення освіти не здійснюється церквою (релігійними організаціями) [12, с. 9];
- закон не відносить церкву (релігійні організації) до учасників навчально-виховного процесу [12, с. 19];
- церква (релігійні організації) не може втручатися у навчально-виховний процес у навчальних закладах, оскільки він є «вільним від втручання політичних партій, громадських, релігійних організацій» [12, с. 3];
- церква (релігійні організації) не належить до органів громадського самоврядування в освіті [12, с. 7];
- згідно зі статтею 65 Закону України «Про освіту» фінансування державних навчальних закладів та установ, організацій, підприємств системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств і організацій, а також додаткових джерел фінансування [12, с. 25]. Церква (релігійні організації) не проводять такого фінансування;
- законодавство забороняє «залучення учнів, студентів до участі в... релігійних заходах під час навчально-виховного процесу» [12, с. 3];
- церква (релігійні організації) не може визначати і здійснювати політику в галузі освіти [12, с. 2];
- контроль за діяльністю навчальних закладів не здійснюється церквою (релігійними організаціями) [12, с. 3].

Саме ці положення, на нашу думку, визначають тлумачення терміна «світськості освіти» і «відокремленості школи від церкви».

Слід зауважити, що жоден законодавчий акт не забороняє викладання у загальноосвітньому навчальному закладі предмета релігійно-морального спрямування, як то може бути християнська етика. Більше того, Закон України «Про загальну середню освіту» визначає загальну середню освіту як «цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності». А серед основних завдань загальної середньої освіти виділяє зокрема і такі, як «реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань», а також «виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй» [14, с. 1-5].

Стаття 6 Закону України «Про освіту» серед основних принципів освіти в Україні називає «гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями» [12, с. 3].

Таким чином, світський характер освіти як цілеспрямованого процесу навчання і виховання в інтересах людини, суспільства і держави у державних навчальних закладах означає, що:

1) освіта з усіх навчальних предметів здійснюється за державними стандартами і не має на меті насильне залучення учнів до якого-небудь релігійного віровчення чи нерелігійної (в тому числі атеїстичної) ідеології, а також не спрямована на втягування в релігійні чи інші об'єднання. Це передбачає, що у змісті освіти не може бути обов'язкового вивчення будь-якого релігійного віровчення чи нерелігійної ідеології, в тому числі атеїстичної;

2) освіта, яка реалізується у системі державних освітніх стандартів не може бути спрямована на професійну підготовку служителів культури. Законодавством України закріплено можливість надання професійно-зорієнтованої релігійної освіти – діяльності, спрямованої на підготовку священно- і церковнослужителів, з домінуванням релігійного компонента змісту освіти;

3) релігійні організації не втручаються у діяльність державних і місцевих органів управління освітою та освітніх закладів. Ця вимога стосується як навчально-методичного, кадрового і фінансового забезпечення навчально-виховного процесу, так і системи контролю за ним, що, однак, не виключає можливості участі релігійних організацій в громадському контролі державної системи освіти;

4) функції керівництва державними навчальними закладами не можуть бути передані релігійним організаціям;

5) при реалізації права на вільне формування світоглядних переконань слід дотримуватися принципу добровільності отримання освітніх послуг, пов'язаних з навчанням предметів релігійного спрямування, причому таке навчання може проводитися лише за свідомої згоди батьків (опікунів) та на основі власного усвідомлення, добровільного волевиявлення самого учня;

6) навчання релігії не може підмінювати собою загальну чи професійну освіту і перешкоджати її реалізації;

7) вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предмета релігійного спрямування не може супроводжуватися здійсненням релігійних обрядів, богослужінь і церемоній, проте це не виключає можливості індивідуальної та колективної молитви чи інших дій, пов'язаних із зовнішніми атрибутами віросповідання, до чи після заняття із врахуванням добровільності таких дій.

Виділивши найбільш значущі риси, можна, на нашу думку, дати певне визначення терміна «світська освіта» з тим, щоб чітко визначити у ній місце предмета духовно-морального спрямування.

Отже, світська освіта – це освіта, що ґрунтується на державному освітньому законодавстві, реалізується в системі загальної середньої освіти на основі державних освітніх стандартів і не пов'язана з навчанням чи насадженням будь-якої релігійної чи нерелігійної (атеїстичної) ідеології; вільна від втручання релігійних організацій у формі створення та фінансування загальноосвітніх закладів, підбору керівного та викладацького складу для них, їх наукового і методичного забезпечення; не спрямована на професійну підготовку служителів культури, а також на катехізацію та інші форми залучення учнів до діяльності у релігійних організаціях і не включає в себе проведення релігійних служб та обрядів.

Система світської освіти не заперечує викладання предмета релігійно-морального спрямування, оскільки такий є формою реалізації права учнів на вільне формування світоглядних переконань та виховання поваги до народних традицій і звичаїв та національних цінностей українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Понкин И.В. К определению понятия «религиозное образование» // Православная культура: Концепции, учебные программы, библиография / Сост. Д.Е. Самогаев / Под общ. ред. Иеромонаха Киприана (Ященко) и Л.Л. Шевченко. – М.: Издательский дом «Покров», 2003. – С. 45-53.
2. Церковь в царствование императора Александра III (1881 – 1894). – Режим доступу: <http://ezh.sedmitza.ru/index.html?did=503>
3. Лебедев Д.В. Церковно-приходские школы в системе начального образования Екатеринославской губернии (на примере Мариупольского уезда) в конце XIX – начале XX веков // Наука. Религия. Суспільство. – Донецьк: ІПШ МОНУ і НАНУ «Наука і освіта». – 2007. – № 1. – С. 46-51.
4. Тимчик О.А. Релігієзнавство в професійній підготовці студентів педагогічного коледжу: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України. – К., 2001. – 293 с.
5. Кодекс законів про народну освіту УСРР 1922 р., § 28, 29, 31 // Литвин К., Пшеничний А. Законодавство про релігійні культури. – К., 1973. – С. 86.
6. Коваленко Леся. До проблем релігійної освіти у світській державі. – Режим доступу: <http://www.risu.org.ua/ukr/religion.and.society/analysis/article;8794/>
7. Сергієнко Г.Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 209 с.
8. Гудзик К. Бути чи не бути викладанню релігії у світських школах // «День». – 2006. – 26 січня, № 9. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/156208/>
9. Варенко В.М. Вивчення творчості українських письменників XIX – початку XX століття як засіб формування християнських моральних цінностей у старшокласників: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – С. 226.
10. Сухомлинська Ольга. Про «Християнську етику» без ілюзій // «День». – 2007. – 5 червня, № 88. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/182365/>
11. Мартинез-Торрон Х., Наварро-Валлс Р. Защита религиозной свободы в системе Европейской Конвенции по правам человека // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії: Науковий щорічник / За заг. ред. А. Колодного і В. Єленського. – К.: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, 1999. – С. 15-24.
12. Закон України «Про освіту». – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/laws/ZU_1060.doc
13. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Кіровоград: Державне видавництво, 1998. – 72 с.
14. Закон України «Про загальну середню освіту». – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/laws/Zakon_651.doc

И.Г. Ковровский

Педагогический и правовой аспекты определения понятия «светское образование»

В статье рассматриваются исторический, юридический, организационно-педагогический и религиозно-образовательный аспекты определения понятия «светское образование», а также дана формулировка указанного понятия, исходя из анализа образовательного законодательства Украины.

I.G. Kovrovsky

Pedagogical and Legal Aspects of the Term Definition «Secular Education»

The article touches upon the historical, legal, organizational-pedagogical and educational-religious aspects of the term definition «secular education» and its formulation according to the analysis of the educational laws of Ukraine as well.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2007.